

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری

زهرا عباسی*

کورس سامانیان**، سیدسعید زاهد زاهدانی***

چکیده

حافظهٔ جمعی شامل چهار مرحلهٔ شکل‌گیری، ثبت، تداعی، و انتقال است. نقش نقاشی‌های دیواری، به‌مثابهٔ دلالت هویتی بسیاری از بناهای تاریخی، در دو مرحلهٔ اول از اهمیت بیش‌تری برخوردار است؛ تحقیق حاضر با هدف بررسی دو مرحلهٔ قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در بنای تاریخی ارگ کریم‌خان در شیراز انجام گرفت. سؤال اصلی پژوهش این است که تأثیرات متقابل پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری تاریخی و قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی چگونه است؟ روش پژوهش ترکیبی (کیفی-کمی) است و جمع‌آوری اطلاعات در دو مرحلهٔ مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی صورت پذیرفته است. داده‌ها از طریق آزمون تحلیل واریانس چندمتغیری مانوا (Manova) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که توجه به ابعاد مختلف پاک‌سازی بادر نظر گرفتن هماهنگی و یک‌پارچگی نقاشی‌ها، ارزش‌های تاریخی، الحاقات و لایه‌برداری‌ها، قدمت و اصالت نقاشی‌ها، ارزش‌های زیبایی‌شناختی، نمادها و نشانه‌های تاریخی، زنگار یا پاتین، دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری، میزان اتصالات قوی با گذشته و میزان حفظ هویت و اصالت نقاشی دیواری، و ایجاد بستری مناسب به‌منظور استمرار بازدید از نقاشی‌های دیواری و

* دانشجوی دکتری مرمت آثار فرهنگی و تاریخی، دانشگاه هنر، تهران (نویسندهٔ مسئول)،
abbasizahra240@gmail.com

** دانشیار دانشکدهٔ حفاظت و مرمت، گروه آموزشی مرمت اشیای فرهنگی - تاریخی، دانشگاه هنر، تهران،
samanian_k@yahoo.com

*** دانشیار دانشکدهٔ اقتصاد مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، zahedani@shiraz.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۸/۳۰

عکس برداری از آنها قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی درقبال یک نقاشی دیواری را تقویت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: حافظه جمعی، نقاشی دیواری، پاک‌سازی، مرمت و حفاظت، ارگ کریم‌خان.

۱. مقدمه

پاک‌سازی دیوارنگاره‌های تاریخی، از دیدگاه نظری و عملی، همواره از دغدغه‌های حوزه مرمت و حفاظت آثار تاریخی بوده است. یکی از مهم‌ترین و گاه پرچالش‌ترین مراحل مرمت پاک‌سازی سطح اشیای موزه‌ای و بناهای تاریخی است؛ چراکه پاک‌سازی آثار تاریخی معمولاً روندی برگشت‌ناپذیر در فرایند مرمت و حفاظت آثار تاریخی محسوب می‌شود و در نتیجه باید با نهایت دقت و بررسی تمامی جوانب اقدام به پاک‌سازی یک اثر هنری و تاریخی کرد. پاک‌سازی نقاشی‌ها در واقع حذف لایه‌های سطحی‌ای است که از نظر بصری موجب ابهام و تیره‌گی در نقاشی شده‌اند و هم‌چنین جزء لایه اصلی کار نیستند (Conti 2007: 432). یک اثر هنری می‌تواند در حکم منبعی از شواهد تاریخی و جامعه‌شناختی و به مثابه یک واسطه بین حال و گذشته شناخته شود (Muir 2007). از طرفی، روشی که یک اثر هنری از طریق آن حفظ می‌شود، به‌ناچار در ماهیت گذشته‌ای که به یاد می‌آورد تأثیر می‌گذارد. پاک‌سازی پی‌آمدهایی را هم برای حفاظت و هم برای مرمت دارد (براندی و حناچی ۱۳۸۸). به‌کارگیری روش‌های گوناگون پاک‌سازی می‌تواند تأثیرات متفاوتی را در آثار هنری بگذارد و تعاریف اصالت، قدمت، ارزش، و فرهنگ را در اثر هنری مخدوش کند. و از آن‌جایی که استمرار و بقای هر جامعه‌ای مستلزم آن است که مجموع باورها، ارزش‌ها، سنت‌ها، گرایش‌ها، دانش‌ها، و مهارت‌های آن به نسل‌های جدید منتقل شود (زاهد ۱۳۹۴)، پاک‌سازی می‌تواند بقای یک اثر هنری را در جامعه به‌خطر اندازد. انجام اقدامات حفاظتی و مرمتی بر نقاشی‌های دیواری متعلق به بناهای تاریخی نیز می‌تواند از عوامل تأثیرگذار و تغییردهنده معنای مکان در طول تاریخ محسوب شود و در نهایت سبب شود که حافظه تاریخی را در یک جامعه تغییر دهد و به بی‌هویتی مکان و عدم استمرار هویت اجتماعی منجر شود. بیش‌تر مطالعات صورت‌گرفته در زمینه پاک‌سازی نقاشی‌ها بدون در نظر گرفتن مباحث نظری در مورد این مسئله انجام پذیرفته است. در پژوهش‌های یادشده، جنبه تأثیرگذاری پاک‌سازی‌ها در ظاهر اثر هنری و به تبع آن تأثیرگذاری در حافظه تاریخی را در نظر نگرفته‌اند و فقط به بررسی تکنیکی نحوه

پاک‌سازی و کارآیی روش‌های اشاره‌شده به‌عنوان ابزاری کارآمد برای انجام پاک‌سازی پرداخته شده است. در این نوع از پژوهش‌ها فقدان مباحث مرتبط با تأثیرگذاری‌های بصری در آثار نقاشی، به‌منزلهٔ مهم‌ترین جنبهٔ این‌گونه آثار، به‌خوبی قابل مشاهده است (سعیدی ۱۳۷۴؛ بروجنی ۱۳۷۶؛ وطن‌دوست و دیگران ۱۳۹۲؛ ادارهٔ کل میراث فرهنگی استان اصفهان ۱۳۹۵؛ ایسنا ۱۳۹۵؛ ادارهٔ کل میراث فرهنگی استان اصفهان ۱۳۹۰؛ Morrison 2007; Gaetani and Santamaria 2000; White and Roy 1998). به‌طور کلی، می‌توان گفت که در مطالعات پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری در خارج از ایران، که به جنبهٔ بررسی تأثیرات پاک‌سازی در نقاشی‌ها نیز پرداخته‌اند، بیش‌تر منتقدان مخالف پاک‌سازی این‌گونه آثار، بدون توجه به ظاهر نقاشی‌ها و مباحث مرتبط با زیبایی‌شناسی، بوده‌اند تا موافق با آن. محققان در این‌گونه مطالعات اذعان می‌دارند که پاک‌سازی آثار هنری می‌تواند ارزش‌های زیبانشناختی و ارزش‌های سمبلیک اثر هنری را تحت تأثیر قرار دهد (Petrie 1997; Daley 2013; Rhyne 2006; Munoz Vinas 2005; Wasserman 2003; Keck) در واکاوی پیشینهٔ تحقیقات در خارج از ایران، بیش‌تر مطالعات مرتبط با حافظهٔ جمعی و حوزهٔ هنر با مضمون‌هایی هم‌چون ارتباط بین حافظهٔ جمعی با یادبود و تاریخ و فرهنگ مطرح شده‌اند. در این نوع از پژوهش‌ها، میزان، جهت، چگونگی تأثیر و تأثر باورداشت افراد در تقابل با گزاره‌ها، متون، و اشیای تاریخی و یادبودی بررسی شده‌اند (Schwartz and Schuman 2005: 255-258; Olick and Robbins 1998: 105-106; Schwartz et al. 2005: 183). پژوهش‌های بین‌رشته‌ای از ویژگی‌های پژوهش‌های حافظهٔ جمعی یا اجتماعی‌اند. رشته‌های زیادی به مطالعهٔ حافظهٔ جمعی پرداخته‌اند: جامعه‌شناسی، تاریخ، نقد ادبی، مردم‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ هنر، و علوم سیاسی (Radstone 2008). نقشی که حافظه در حفاظت از فرهنگ مادی ایفا می‌کند، تاحدی موردپژوهش قرار گرفته، اما تحقیقات در این زمینه در موارد خاصی متمرکز است؛ مواردی مانند بناهای تاریخی و اماکن یا موزه‌های یادبود، به‌خصوص مواردی که شامل جنبه‌های ناخوش‌آیند یا مجادله‌برانگیز حافظه است (Muir 2007). در بین مطالعات حوزهٔ حافظهٔ جمعی در ایران، بیش‌تر منابع مربوط به حوزه‌های تخصصی طراحی شهری، علوم اجتماعی، علوم سیاسی، و به‌خصوص مرتبط با موضوع هویت‌اند (کاظمی ۱۳۸۸؛ کاظمی و مصطفی‌پور ۱۳۹۳؛ داوودی ۱۳۹۱؛ شریفی ۱۳۸۷؛ نورایی ۱۳۸۳؛ کریمی ۱۳۹۲). باتوجه‌به نتایج بررسی‌ها در پیشینهٔ تحقیق به‌نظر می‌رسد که بتوان تحقیقات مربوط به تاریخ و

حافظه جمعی را نزدیک‌ترین تحقیقات انجام‌شده به حوزه هنر (عبداللهی چندانق و یزدان عاشوری ۱۳۹۲) و تحقیقات مربوط به حافظه جمعی و طراحی شهری را نزدیک‌ترین مطالعات مربوط به حوزه مرمت دانست (توکلیان فردوسی و دیگران ۱۳۹۴؛ مدیری و زنجانی ۱۳۹۲؛ گوهری و دیگران ۱۳۹۴؛ میرمقنایی ۱۳۸۷؛ کومله و ستوده علمباز ۱۳۹۲؛ آزاد و پرتوی ۱۳۹۲؛ ذکائی ۱۳۹۱؛ فلاحی و اصلانی ۱۳۹۴؛ ترکاشوند و دیگران ۱۳۹۵). موضوعات موردبررسی در این پژوهش‌ها به‌طور کلی شامل بررسی تطبیقی جایگاه بناهای مهم شهر در حفظ و ارتقای حافظه جمعی شهروندان، بازشناسی مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری هویت و حافظه جمعی در فضاهای شهری پیرامون بناهای مهم شهر، و نقش حافظه جمعی در باززنده‌سازی بافت‌های شهری است. می‌توان گفت در حوزه مرمت آثار تاریخی و فرهنگی، درباره حافظه جمعی مطالعات زیادی صورت نگرفته است. یکی از عناصری که دربردارنده و بیان‌گر حافظه جمعی است بناهای یادبود یا یادمان‌های شهری است. نقاشی‌های دیواری تاریخی جزئی از مکان‌های تاریخی و سبب هویتی بیش‌تر مکان‌های تاریخی محسوب می‌شوند. حافظه جمعی در چهارچوب گستره باورداشت‌ها درباره گذشته درک می‌شود؛ باورداشت‌هایی که در ارتباط با درک آثار نقاشی دیواری می‌توانند تحت‌تأثیر تصمیمات و شیوه‌های مختلف مرمت و تأثیرات استفاده از این شیوه‌ها در آثار نقاشی دیواری قرار بگیرند. در این راستا، فرضیه غالب این پژوهش این است که پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری می‌تواند قابلیت‌های شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی را در رابطه با نقاشی‌های دیواری تاریخی دست‌خوش تغییر قرار دهد و درنهایت پاک‌سازی ممکن است ارزش‌های نهفته در یک نقاشی دیواری را در حافظه جمعی چندین نسل از افراد جامعه به‌مرور تغییر دهد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

در این پژوهش، ابتدا از طریق مطالعات کتاب‌خانه‌ای به تدوین چهارچوب نظری پژوهش و مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی درمورد ابعاد گوناگون پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری پرداخته شد. سپس با مشاهده مستقیم پژوهش‌گران در محدوده پژوهش و هم‌چنین با بررسی نظریات صاحب‌نظران، مؤلفه‌هایی برای هرکدام از ابعاد اجتماعی، مکانی، زمانی، و تعامل ذهنی با مکان تبیین شد. سپس، باتوجه‌به این مؤلفه‌ها، پرسش‌نامه‌ای با ۳۲ گویه در قالب درجه‌بندی لیکرت تهیه و توزیع شد. واحد تحلیل در این پژوهش فرد

بوده که شامل تمامی سطوح داخلی دو گروه اجتماعی مختلف با بنیان‌های فرهنگی تخصصی و عمومی است. متغیرهای موجود در تحقیق عبارت است از مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در قبال پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری به‌منزلهٔ متغیرهای وابسته و مؤلفه‌های ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناختی به‌منزلهٔ متغیرهای مستقل. سپس از طریق آزمون تحلیل واریانس چندمتغیری مانوا (Manova)، میزان هم‌بستگی هریک از مؤلفه‌های اثرگذار بر قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در ارتباط با حفاظت و مرمت نقاشی‌های دیواری سنجیده شد.

۳. مبانی نظری پژوهش

مراحل شکل‌گیری حافظهٔ جمعی عبارت است از تولید، ثبت، انتقال، و تداعی. بیش‌تر مطالعات صورت‌گرفته با موضوع مراحل شکل‌گیری یا تولید و ثبت حافظهٔ جمعی در زمینهٔ موضوعات طراحی شهری مطرح شده‌اند. در این نوع پژوهش‌ها معیارهای کالبدی و اجتماعی اثرگذار در شکل‌گیری خاطرات جمعی در شهر به دو دستهٔ اصلی «امکان شکل‌گیری روی دادها و تعاملات اجتماعی» و «امکان ثبت و انتقال خاطره و تاریخ شهر» تفکیک می‌شوند. هریک از این دو گروه نیز تحت‌تأثیر دو مفهوم «ساختار اجتماعی و سیاسی» و «ساختار فضایی و کالبدی» مطالعه می‌شوند (میرمقتدایی ۱۳۸۸؛ کمری ۱۳۸۶؛ پاکزاد ۱۳۸۳؛ تقوایی ۱۳۹۰). در فرایند شکل‌گیری حافظه، فضاها و مکان‌ها نقش مؤثری دارند. با توجه به مطالب بررسی‌شده در طی پژوهش، برای جامعیت‌یافتن و کاربری بیش‌تر طراحی مدل تجربی تحقیق، با استفاده از جمع‌بندی مباحث مطرح‌شده دربارهٔ چگونگی درک یک پدیده و سپس ایجاد تصاویر ذهنی مربوط به آن در ذهن افراد و کسب اطلاعات ابعاد فیزیکی و اجتماعی به‌وسیلهٔ کانال‌های حسی، که شامل دریافت‌های قلبی، عقلی، و حسی می‌شوند، و سپس تحت‌تأثیر قرارگرفتن این اطلاعات از محفوظات قبلی را به‌صورت فرایند ادراک یک پدیده مطرح می‌کنیم (زاهد ۱۳۹۴؛ کمری ۱۳۸۶؛ پاکزاد ۱۳۸۵؛ کارمونا و دیگران ۱۳۹۱؛ آریان‌پور ۱۳۸۸؛ توکیان فردوسی و دیگران ۱۳۹۴). هم‌چنین، تصویرهای ذهنی از محیط نتیجهٔ فرایند تجربیات شخصی فرد از محیط به‌هم‌راه سیستم ارزشی هر شخص است که نقش عمده‌ای را به‌عنوان فیلتری برای درک محرکات محیطی ایفا می‌کند (کارمونا و دیگران ۱۳۹۱). این فیلتر را می‌توان فرهنگ در نظر گرفت؛ چراکه فرهنگ ادراکات به‌توافق‌رسیدهٔ اجتماع است و شامل تمامی سطوح ارزشی شخصی، نیمه‌جمعی، و جمعی است (زاهد ۱۳۹۴).

ابعاد دیگری نیز در مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی نقش کلیدی دارند. در مطالعات مرتبط با شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در بناهای تاریخی متغیرهایی چون امنیت، دل‌ربایی و دعوت‌کنندگی، دل‌بستگی به مکان، امنیت اجتماعی و محیطی، تنوع قومی و طبقات اجتماعی، وقوع روی‌دادهای تاریخی و برگزاری مراسم (تظاهرات اجتماعی- فرهنگی، سیاسی- اقتصادی جامعه، نمایش‌های شهری، برگزاری جشن‌ها، سوگواری‌های ملی و مذهبی)، ثبات و تداوم بازدید، تعلق مکان و جایگاه بنای تاریخی در ادبیات، حفظ کالبد فیزیکی و اجزای معماری و تزئینات وابسته به معماری بناهای تاریخی، کارکرد درست مکان، اتصال به زمان (خاطرات و امیدها)، معنا و نمادپردازی اشیای موجود در مکان، حفظ نام‌ها و اسامی، قدمت، و حس تعلق به مکان و سرزندگی مکان در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در بناهای تاریخی مؤثرند. هم‌چنین، از نتایج اجتماع‌پذیری و جمع‌شدن مردم ارتباط چهره‌به‌چهره است. باید توجه کرد که بخشی از این مفاهیم به‌شدت به کالبد فیزیکی بنا وابسته است؛ یعنی مکانی که نقاشی‌های دیواری در آن نقش بسته‌اند. از طرفی، همان‌گونه که در بخش قبل نیز اشاره شد، مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی شامل کسب اطلاعات ابعاد فیزیکی و اجتماعی به‌وسیلهٔ کانال‌های حسی و سپس تحت‌تأثیر قرارگرفتن این اطلاعات از محفوظات قبلی به‌مثابهٔ فرایند ادراک یک پدیده و درنهایت شکل‌گیری و ثبت تصویرهای ذهنی است (سیروس صبری ۱۳۸۲؛ رازجویان ۱۳۷۶؛ میرمقتدایی ۱۳۸۲؛ حبیب ۱۳۸۵؛ حبیبی ۱۳۸۷؛ سلطانی و دیگران ۱۳۹۱؛ بتلی و دیگران ۱۳۸۲؛ جلیلی ۱۳۸۴؛ پاکزاد ۱۳۸۷؛ Nasar 1997; Halbwachs 1992).

از سوی دیگر، برطبق بررسی‌های انجام‌شده، ابعاد گوناگون موردتوجه در پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری شامل توجه به زیبایی‌شناسی، ارزش تاریخی، یک‌پارچگی، اصالت، زنگار یا پاتین، برگشت‌پذیری، و چگونگی برخورد با الحاقات در این‌گونه آثار است (لنگ ۱۳۸۳؛ Mora et al. 1977; UNESCO- ICOMOS 2011; Koller 2000). دربارهٔ شناخت هر اثر تاریخی پرسش‌هایی درمورد کیفیت معماری یا نقش اجتماعی - فرهنگی آن اثر مطرح می‌شود. برخی از پرسش‌ها و پاسخ به آن‌ها روشن‌کنندهٔ ویژگی‌ها و ارزش‌های کالبدی اثر است. همان‌طور که پیش‌تر اشاره کردیم، مطالعهٔ آفرینش هنری باید در سه قلمرو فردی، رابطه‌ای، و اجتماعی در حیطهٔ جامعه‌شناسی هنر مورد مطالعه قرار گیرد (زاهد ۱۳۹۴). در طرح این پژوهش، از این نظریه، به‌علت جامعیت آن در زمینه‌های موردنظر پژوهش، برای تعیین متغیرهای مستقل تحقیق، به‌صورت تطبیقی در حوزهٔ پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری استفاده خواهیم کرد. دیدگاه اصلی زاهد در این جمله نهفته است که اثر هنری

دارای سه بعد فردی، رابطه‌ای، و جمعی یا سه بعد بنیادی، تخصصی، و عمومی است؛ هم‌چنان‌که مرمت یک اثر هنری نیز دارای همین ابعاد است. حال اگر بخواهیم به‌عنوان متغیرهای مستقل پژوهش ارزش‌های موجود در بنای تاریخی ارگ کریم‌خان را در سه سطح بنیادی، تخصصی، و عمومی بررسی کنیم، باید در سطح بنیادی به ارزش‌های اولیهٔ ساختاری، در سطح تخصصی به محتوای نقاشی‌ها، و در سطح عمومی به ارزش‌های موجود در طرح و فرم توجه داشته باشیم. در مورد ارزش‌های اولیهٔ ساختاری نقاشی‌های دیواری ارگ کریم‌خان می‌توان گفت که استفاده از تصویرسازی و نقاشی‌ها برای نشان‌دادن اقتدار و نفوذ سیاسی طبقهٔ حاکم به تمامی سطوح اجتماعی در ادوار مختلف رایج بوده است. چنان‌که وارنر اظهار می‌کند که استفاده از قدرت نهفته در این‌گونه تصاویر به‌شدت با مفاهیم ایدئولوژیکی مرتبط بوده است (De Jong 2005). در دورهٔ زندیه، به‌دلیل شرایط اجتماعی آن زمان و عدم امنیت، نمای خارجی بیش‌تر بناها تزیینات نداشته و به‌صورت ساده اجرا می‌شده، اما قسمت‌های داخلی ساختمان‌ها مملو از دیوارنگاری بوده است. قسمت‌های مختلف فضاهای داخلی در بناهای دورهٔ زندیه بیش‌ترین نقاشی‌های دیواری‌ها را دربرمی‌گیرند. از طرفی، بنای ارگ کریم‌خان در زمان ساخت محل اقامت خانوادهٔ سلطنتی و محل حکومتی بوده است (میرشمسی ۱۳۹۳). در نتیجه می‌توان نقاشی‌های دیواری این بنای سلطنتی - حکومتی را به‌نوعی نشانه‌ای از اقتدار و نفوذ سیاسی طبقهٔ حاکمیت دانست. تقریباً سطح تمامی دیوارها، سقف‌ها، و حتی برخی از ااره‌های سنگی این بنا مملو از نقش‌ونگار بوده است. در کل نقش‌های موجود در نقاشی‌های دیواری ارگ کریم‌خان شامل اسلیمی در ترکیب با انواع گل‌ها و پرنده‌هاست (شفیعی و اسفندیاری پور ۱۳۸۴). در نهایت ارزش‌های موجود در طرح و فرم نقاشی‌های دیواری این بنا را می‌توان به دو گونهٔ ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی تقسیم کرد. از آن‌جایی‌که امر مرمت در فرم اثر هنری تأثیر می‌گذارد، تأثیرگذاری در محتوای اثر هنری نیز احتمال می‌رود. اثر هنری می‌تواند در حکم منبعی از شواهد تاریخی و جامعه‌شناختی و به‌مثابهٔ واسطه‌ای خاطره‌انگیز بین حال و گذشته شناخته شود. در نتیجه می‌توان فصل مشترک مطالعات در زمینهٔ تولید اثر هنری در جامعه و مرمت آن و تأثیر آن در حافظهٔ جمعی را اثر هنری دانست. از طرفی، حافظهٔ جمعی در قبال اثر تاریخی و هنری ناقل ارزش‌های آن اثر در طی تاریخ است. پاک‌سازی آثار تاریخی و هنری می‌تواند بر ارزش‌های موجود در اثر تاریخی و هنری تأثیر گذارد. در این پژوهش، با توجه به هدف بررسی رابطهٔ متقابل حافظهٔ جمعی و پاک‌سازی آثار هنری می‌توان ارزش‌های موجود در اثر تاریخی و هنری را به‌منزلهٔ متغیر مستقل پژوهش دانست. بر این اساس، در این پژوهش

گویه‌هایی برای بررسی ارزش‌های تاریخی و هنری طراحی شد (جدول ۱). باتوجه به مباحث مطرح‌شده، جدول ۲ ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخص‌های دو مرحله شکل‌گیری و ثبت حافظه تاریخی را در ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ارائه می‌کند (جدول ۲).

جدول ۱. گویه‌های مربوط به متغیرهای مستقل پژوهش

اصالت	می‌دانستم که در دوره پهلوی تمام نقاشی‌ها با لایه‌ای از گچ پوشانده شده بودند.	ارزش‌های تاریخی
هویت	می‌دانستم که کنده‌کاری روی نقاشی‌ها به علت تیشه‌ای کردن نقاشی‌ها در دوره پهلوی است.	
قدمت	می‌دانستم که درحال حاضر بخشی از نقاشی‌های دیواری ارگ متعلق به دوره زندیه و بخشی دیگر متعلق به دوره قاجاریه است.	
یک‌پارچگی	من ارتباط نقاشی‌های دیواری این مکان را با دیگر بناهای تاریخی ایرانی احساس می‌کنم.	ارزش‌های زیبایی‌شناسی
	از دوره‌های تاریخی نقاشی‌های دیواری این مکان اطلاعات دارم.	
فرم و رنگ	اثرات گذر زمان را بر نقاشی‌های دیواری مشاهده می‌شود.	
	وجود داربست در جلوی نقاشی‌های دیواری در این مکان برای من اهمیت ندارد.	
	نقاشی‌های دیواری از یک‌پارچگی خوبی برخوردارند.	
	اغتشاش بصری در نقاشی‌های دیواری این مکان دیده نمی‌شود.	
	نقاشی‌های دیواری بر زیبایی و خاطره‌انگیزی این مکان اثرگذارند.	
	به‌نظر من، نقاشی‌های دیواری به‌خوبی مرمت (تعمیر) شده‌اند.	
	به‌نظر من، نقاشی‌های دیواری به‌خوبی پاک‌سازی (تمیز) شده‌اند.	
از نحوه به‌نمایش گذاشتن نقاشی‌های دیواری احساس رضایت دارم.		
در نقاشی‌های دیواری این مکان هماهنگی و یک‌پارچگی را در طرح و رنگ احساس می‌کنم.		
می‌دانستم که کنده‌کاری روی نقاشی‌ها به علت تیشه‌ای کردن نقاشی‌ها در دوره پهلوی است.		

منبع: نگارنده

جدول ۲. ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخص‌های دو مرحله شکل‌گیری و ثبت حافظه تاریخی در ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری

ابعاد فرعی	مؤلفه‌های شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی	شاخص مؤلفه‌های شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی	ابعاد پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری
اجتماعی	فعالیت‌های اجتماعی در گروه	اجرای مراسم، بازدید همگانی، عکس‌برداری، تماشا و نظاره	بازدید و عکس‌برداری از نقاشی‌های دیواری
	فعالیت‌های اجتماعی در اجتماع	ارتباط چهره‌به‌چهره، تماشا و نظاره	
مکانی	کالبد	ساختاری	توجه به هماهنگی و یک‌پارچگی در طرح و رنگ
		تاریخی	توجه به ارزش‌های تاریخی، توجه به الحاقات و لایه‌برداری‌ها، توجه به قدمت و اصالت نقاشی‌ها

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ۱۰۵

توجه به ارزش‌های زیبایی‌شناختی، توجه به هماهنگی و یک‌پارچگی در نقاشی‌ها	زیبایی‌شناختی		
تمایل به بازدید از نقاشی‌های دیواری	دعوت‌کنندگی		
توجه به نمادها و نشانه‌های تاریخی، توجه به زنگار یا پاتین، توجه به اصالت	نماد و نشانه		
بازدید و عکس‌برداری از نقاشی‌های دیواری	مراسم، بازدید همگانی، عکس‌برداری، ارتباط چهره‌به‌چهره، تماشا و نظاره	فعالیت	
	تصاویر موجود در ذهن		
توجه به ارزش‌های تاریخی، توجه به الحاقات و لایه‌برداری‌ها، توجه به قدمت و اصالت نقاشی‌ها، توجه به زنگار یا پاتین، توجه به دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری	قدمت	معنا	زمانی
	اصالت		
	میزان اتصالات قوی با گذشته میزان حفظ شخصیت و اصالت	گذشته	
استمرار در بازدید از نقاشی‌های دیواری	تناوب	آینده	تعامل ذهنی با مکان
	میزان غنای حسی	استمرار زمانی	
	میزان بازدید منظم	هویت‌مندی	
	میزان صمیمیت و آشنایی	دل‌بستگی مکانی	
	تمایل به بازدید نقاشی‌های دیواری		
تمایل به بازدید بنا	حس تعلق		
توجه به ارزش‌های تاریخی، توجه به الحاقات و لایه‌برداری‌ها، توجه به قدمت و اصالت نقاشی‌ها، توجه به زنگار یا پاتین، توجه به دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری	قدمت و ثبات	باستان‌گرایی	
		تنوع فرهنگی	
		اصالت‌گرایی	
		خلوت‌گرایی	
		تصورات ذهنی	

منبع: نگارنده

۴. یافته‌ها

در این پژوهش برای نمونه‌گیری از جدول مورگان استفاده شده است. در این جدول به‌ازای مقادیر مختلف از اندازه‌های جامعه با استفاده از فرمول کوکران نمونه را برآورد کرده‌اند. حجم نمونه مورد مطالعه در این پژوهش ۱۳۲ نفر است. و سعی بر این بوده است که نمونه‌گیری به‌طور تصادفی در بین دو گروه متخصص و عمومی با سطح تحصیلات

مختلف صورت گیرد تا بازتاب‌دهنده نظر تمامی افراد باشد. گروه متخصص در این پژوهش شامل افرادی است که به صورت کلی در حوزه‌های هنری دانشگاه‌ها در رشته‌هایی هم‌چون مرمت آثار تاریخی و فرهنگی، مرمت بناهای تاریخی، موزه‌داری، معماری، و پژوهش هنر در مقاطع مختلف مشغول به تحصیل‌اند. گروه عمومی هم شامل تمامی افراد در حوزه‌های مختلف شغلی و اجتماعی، با تحصیلات دانشگاهی یا بدون تحصیلات دانشگاهی، است. مقیاس اندازه‌گیری نگرش پاسخ‌دهنده‌ها در پرسش‌نامه مقیاس لیکرت است که به صورت پنج‌درجه‌ای (کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) به سؤال‌ها پاسخ داده می‌شود. برای کمی‌سازی پاسخ‌ها به درجه‌بندی‌ها از پنج تا یک نمره داده می‌شود. حاصل جمع عددی این درجه‌ها نمره آزمودنی را در این مقیاس به دست می‌دهد. برای تعیین روایی پرسش‌نامه طرح اولیه پرسش‌نامه تهیه شد و اساتید و متخصصان آن را مورد بررسی قرار دادند که در نتیجه مواردی برای اصلاح پیش‌نهاد شد و پس از اعمال اصلاحات مورد نظر پرسش‌نامه نهایی تدوین شد. برای تعیین پایایی پرسش‌نامه، ضریب آلفای کرونباخ پرسش‌نامه‌ها محاسبه شد. از آن‌جایی که عدد مبنا برای ضریب آلفای کرونباخ ۰.۷ است و این ضریب برای گویه‌های تدوین‌شده مربوط به ابعاد مختلف کارکردهای حافظه جمعی بزرگ‌تر از هفت است، پرسش‌نامه از پایایی خوبی برخوردار است (جدول ۳). هم‌چنین، برای تحلیل اطلاعات حاصل از پرسش‌نامه‌ها از نرم افزار Spss استفاده شده است.

جدول ۳. ضریب آلفای کرونباخ سؤالات پرسش‌نامه

Case Processing Summary			
		N	%
Cases	Valid	99	75.0
	Excluded ^a	33	25.0
	Total	132	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.903	32

منبع: نگارنده

۵. یافته‌های پژوهش

به‌منظور جمع‌آوری اطلاعات ۱۳۲ نفر از کاربران محدوده انتخاب شدند. از این تعداد ۵۷ نفر مرد و ۶۲ نفر زن هستند و ۱۳ نفر که به این سؤال پاسخ ندادند. پاسخ‌گویان به بازه‌های سنی ۱۵-۳۵ و ۳۶-۷۰ تقسیم‌بندی شدند که بیش‌ترین فراوانی مربوط به سنین ۱۵-۳۵ است (جدول ۴). هم‌چنین از بین پاسخ‌دهندگان به پرسش‌نامه، ۴۵ نفر از گروه عمومی و ۸۷ نفر از گروه متخصص را تشکیل دادند (جدول ۵). هم‌چنین، سطح تحصیلات پاسخ‌گویان به گروه زیردیپلم، دیپلم، گروه لیسانس، فوق‌لیسانس، و دکتری تقسیم‌بندی شد و بیش‌ترین فراوانی مربوط به گروه تحصیلی لیسانس، فوق‌لیسانس، و دکتری است (جدول ۶).

جدول ۴. میزان فراوانی گروه‌های سنی

age		N	Valid	Missing
		95		37

age		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	15-35	57	43.2	60.0	60.0
	36-70	38	28.8	40.0	100.0
	Total	95	72.0	100.0	
Missing	System	37	28.0		
	Total	132	100.0		

منبع: نگارنده

جدول ۵. میزان فراوانی گروه‌های تخصصی و عمومی

major		N	Valid	Missing
		132		0

major		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	general	45	34.1	34.1	34.1
	art	87	65.9	65.9	100.0
	Total	132	100.0	100.0	

منبع: نگارنده

جدول ۶. میزان فراوانی گروه‌های تحصیلی

education		N	Valid	113	
		Missing		19	
education					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	undergraduate and diploma	21	15.9	18.6	18.6
	bachelors, master and PHD	92	69.7	81.4	100.0
	Total	113	85.6	100.0	
Missing	System	19	14.4		
	Total	132	100.0		

منبع: نگارنده

در پژوهش حاضر نقش ابعاد اجتماعی، مکانی، زمانی، و تعامل ذهنی با مکان در قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی و در ارتباط با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری در قالب گویه‌های مختلف به صورت تک‌تک و مجزا مورد بررسی قرار گرفت. هم‌چنین، مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظه در ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری به ترتیب در بین گروه‌های تخصصی و عمومی با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی بررسی شده است (جدول ۷). همان‌طور که مشخص است، مقدار سطح معناداری در هر چهار متغیر بعد اجتماعی، بعد مکانی، بعد زمانی، و تعامل ذهنی با مکان با کنترل متغیر ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی کم‌تر از ۰.۰۵ است. بنابراین، تفاوت میانگین مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظه در رابطه با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری براساس این چهار متغیر آزمون در سطح اطمینان ۹۵ درصد مورد تأیید قرار می‌گیرد. در نتیجه، می‌توان گفت که مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظه در ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی ارتباط معنادار دارد و می‌تواند با این‌گونه ارزش‌ها در اثر نقاشی دیواری تأثیر متقابل داشته باشد. از طرفی، همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، مقدار سطح معناداری در هر چهار متغیر فعالیت اجتماعی، بعد مکانی، بعد زمانی، و تعامل ذهنی با مکان در مورد گروه‌های تخصصی و عمومی بیش‌تر از ۰.۰۵ است، می‌توان نتیجه گرفت که این مقدار نشان‌دهندهٔ عدم وجود سطح معناداری بین گروه‌های تخصصی و عمومی و اثرگذاری مراحل شکل‌گیری و ثبت حافظه در ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری بر ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی موجود در اثر تاریخی است.

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ۱۰۹

جدول ۷. ارتباط متغیرهای شکل‌گیری و ثبت حافظه با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری، به‌ترتیب در بین گروه‌های تخصصی و عمومی با کنترل متغیرهای مستقل آزمون.

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
arzeshtarikhi_1	SMEAN(faaliatjetae)	56.398	1	56.398	4.283	.041
	SMEAN(bodemakani)	3570.481	1	3570.481	124.767	.000
	SMEAN(bodezamani)	1720.340	1	1720.340	202.706	.000
	SMEAN(taamolezhebnamakan)	1061.163	1	1061.163	22.889	.000
arzeshezibashenakhti_1	SMEAN(faaliatjetae)	295.841	1	295.841	22.468	.000
	SMEAN(bodemakani)	1279.323	1	1279.323	44.705	.000
	SMEAN(bodezamani)	354.991	1	354.991	41.828	.000
	SMEAN(taamolezhebnamakan)	2370.703	1	2370.703	51.135	.000
Major	SMEAN(faaliatjetae)	41.064	1	41.064	3.119	.080
	SMEAN(bodemakani)	74.204	1	74.204	2.593	.110
	SMEAN(bodezamani)	5.760	1	5.760	.679	.412
	SMEAN(taamolezhebnamakan)	.673	1	.673	.015	.904

منبع: نگارنده

حال به بررسی تفاوت میان گروه‌های تخصصی و عمومی در متغیرهای شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی می‌پردازیم. متغیر فعالیت اجتماعی دو مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در گروه و فعالیت اجتماعی در اجتماع را دربردارد. مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی در ریزمؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در گروه کم‌تر از ۰.۰۵ و در مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در اجتماع بیش‌تر از ۰.۰۵ است. هم‌چنین، مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های زیبایی‌شناسی در دو مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در گروه و فعالیت اجتماعی در اجتماع کم‌تر از ۰.۰۵ است. این نتایج نشان می‌دهد که مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در گروه با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارد و مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در اجتماع با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری ندارد. هم‌چنین، مؤلفه‌های فعالیت اجتماعی در گروه و فعالیت اجتماعی در اجتماع با تأثیرات متقابل ارزش‌های زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارد (جدول ۸).

جدول ۸. ارتباط مؤلفه‌های فعالیت اجتماعی با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در بین گروه‌های تخصصی و عمومی

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
arzshetarikhi_1	SMEAN(faaliatjtemaecedergoruh)	30.218	1	30.218	3.860	.052
	SMEAN(faaliatjtemaecedarejtema)	5.345	1	5.345	2.189	.141
arzshhezibashenakhti_1	SMEAN(faaliatjtemaecedergoruh)	140.025	1	140.025	17.886	.000
	SMEAN(faaliatjtemaecedarejtema)	29.441	1	29.441	12.061	.001
Major	SMEAN(faaliatjtemaecedergoruh)	23.708	1	23.708	3.028	.084
	SMEAN(faaliatjtemaecedarejtema)	2.906	1	2.906	1.191	.277

منبع: نگارنده

متغیر بعد مکانی نیز خود به سه مؤلفه کالبد، فعالیت، و معنا تقسیم می‌شود. مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی در هر سه مؤلفه کم‌تر از ۰.۰۵ است. در نتیجه، می‌توان گفت که سه مؤلفه کالبد، فعالیت، و معنا با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطه معناداری دارند (جدول ۹).

جدول ۹. ارتباط مؤلفه‌های بعد مکانی با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در بین گروه‌های تخصصی و عمومی

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
arzshetarikhi_1	SMEAN(kalbodbodemakani)	2221.542	1	2221.542	213.159	.000
	SMEAN(faaliatbodemakani)	56.398	1	56.398	4.283	.041
	SMEAN(maanabodemakani)	668.457	1	668.457	391.955	.000
arzshhezibashenakhti_1	SMEAN(kalbodbodemakani)	222.228	1	222.228	21.323	.000
	SMEAN(faaliatbodemakani)	295.841	1	295.841	22.468	.000
	SMEAN(maanabodemakani)	9.460	1	9.460	5.547	.020
major	SMEAN(kalbodbodemakani)	53.475	1	53.475	5.131	.025
	SMEAN(faaliatbodemakani)	41.064	1	41.064	3.119	.080
	SMEAN(maanabodemakani)	.088	1	.088	.051	.821

منبع: نگارنده

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ۱۱۱

متغیر بعد زمانی نیز به دو مؤلفهٔ گذشته - حال و آینده - استمرار زمانی تقسیم می‌شود. مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی در هر دو مؤلفه کم‌تر از ۰.۰۵ است. در نتیجه، می‌توان گفت مؤلفه‌های گذشته - حال و آینده - استمرار زمانی با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در مورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارند (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. ارتباط مؤلفه‌های بعد زمانی با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در بین گروه‌های تخصصی و عمومی

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
arzeshetarikhi_1	SMEAN(gozashtevahalbodezamani)	860.873	1	860.873	406.840	.000
	SMEAN(ayandehbodezamani)	82.735	1	82.735	15.265	.000
arzeshhezibashenakhti_1	SMEAN(gozashtevahalbodezamani)	10.808	1	10.808	5.108	.026
	SMEAN(ayandehbodezamani)	208.001	1	208.001	38.378	.000
Major	SMEAN(gozashtevahalbodezamani)	7.962	1	7.962	3.763	.055
	SMEAN(ayandehbodezamani)	.538	1	.538	.099	.753

منبع: نگارنده

متغیر تعامل ذهنی با مکان شامل هشت مؤلفهٔ هویت‌مندی، دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، باستان‌گرایی، تنوع فرهنگی، اصالت‌گرایی، خلوت‌گرایی، و تصورات ذهنی است. مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی در مؤلفه‌های هویت‌مندی، دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، باستان‌گرایی، تنوع فرهنگی، اصالت‌گرایی، و تصورات ذهنی کم‌تر از ۰.۰۵ و در مؤلفهٔ خلوت‌گرایی بیش‌تر از ۰.۰۵ است. هم‌چنین، مقدار سطح معناداری با کنترل متغیرهای ارزش‌های زیبایی‌شناسی در مؤلفه‌های دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، اصالت‌گرایی، خلوت‌گرایی، و تصورات ذهنی کم‌تر از ۰.۰۵ است و در مؤلفه‌های

هویت‌مندی، باستان‌گرایی، و تنوع فرهنگی بیش‌تر از ۰.۰۵ است. این نتایج نشان می‌دهد مؤلفه‌های هویت‌مندی، دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، باستان‌گرایی، تنوع فرهنگی، اصالت‌گرایی، و تصورات ذهنی با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارد و مؤلفهٔ خلوت‌گرایی با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری ندارد. هم‌چنین، مؤلفه‌های دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، اصالت‌گرایی، خلوت‌گرایی، و تصورات ذهنی با تأثیرات متقابل ارزش‌های زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارد و مؤلفه‌های هویت‌مندی، باستان‌گرایی، و تنوع فرهنگی با تأثیرات متقابل ارزش‌های زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری ندارند (جدول ۱۱).

جدول ۱۱. ارتباط مؤلفه‌های تعامل ذهنی با مکان با ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری با کنترل متغیرهای ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در بین گروه‌های تخصصی و عمومی

Tests of Between-Subjects Effects

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
arzshetarikhi_1	SMEAN(hoviatmanditaamolezahnibamakan)	6.655	1	6.655	10.397	.002
	SMEAN(delbastegitaamolezahnibamakan)	87.798	1	87.798	11.911	.001
	SMEAN(hesetaaloqtaamolezahnibamakan)	70.696	1	70.696	17.966	.000
	SMEAN(bastangaraeetaamolezahnibamakan)	9.745	1	9.745	29.408	.000
	SMEAN(tanavoefarhangitaamolezahnibamakan)	20.055	1	20.055	28.794	.000
	SMEAN(esalattaamolezahnibamakan)	46.872	1	46.872	24.877	.000
	SMEAN(khalvattaamolezahnibamakan)	.482	1	.482	.379	.539
	SMEAN(tasavorattaamolezahnibamakan)	5.828	1	5.828	5.887	.017
arzshhezibashenakhti_1	SMEAN(hoviatmanditaamolezahnibamakan)	1.776	1	1.776	2.774	.098
	SMEAN(delbastegitaamolezahnibamakan)	603.553	1	603.553	81.883	.000
	SMEAN(hesetaaloqtaamolezahnibamakan)	55.609	1	55.609	14.132	.000
	SMEAN(bastangaraeetaamolezahnibamakan)	.581	1	.581	1.752	.188
	SMEAN(tanavoefarhangitaamolezahnibamakan)	1.149	1	1.149	1.650	.201
	SMEAN(esalattaamolezahnibamakan)	12.153	1	12.153	6.450	.012
	SMEAN(khalvattaamolezahnibamakan)	11.411	1	11.411	8.959	.003
	SMEAN(tasavorattaamolezahnibamakan)	23.477	1	23.477	23.714	.000

Major	SMEAN(hoviatmanditaamolezahnibamakan)	.734	1	.734	1.147	.286
	SMEAN(delbastegitaamolezahnibamakan)	.436	1	.436	.059	.808
	SMEAN(hesetaaloqtaamolezahnibamakan)	.510	1	.510	.130	.719
	SMEAN(bastangaraeetaamolezahnibamakan)	1.216	1	1.216	3.669	.058
	SMEAN(tanavoefarhangitaamolezahnibamakan)	1.748	1	1.748	2.510	.116
	SMEAN(esalattaamolezahnibamakan)	.976	1	.976	.518	.473
	SMEAN(khalvattaamolezahnibamakan)	1.691	1	1.691	1.328	.251
	SMEAN(tasavorattaamolezahnibamakan)	.197	1	.197	.199	.656

منبع: نگارنده

۶. نتیجه‌گیری

نقاشی‌های دیواری یک بنای تاریخی در زمرهٔ مکان‌های حافظهٔ جمعی به‌شمار می‌رود و به‌مثابهٔ علائم و نشانه‌های القاکنندهٔ تفکر و بینش حاکم بر بناهای تاریخی موردتوجه است. نقاشی‌های دیواری می‌توانند به‌منزلهٔ رسانهٔ عمومی بسیار مهمی ایفای نقش کنند و بر آگاهی تاریخی، هویتی، و اجتماعی شهروندان و بازدیدکنندگان اثرگذار باشند. فراهم‌کردن بستری مناسب به‌منظور شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد نقاشی‌های دیواری یک بنای تاریخی سبب حفظ ارزش‌های موجود در نقاشی‌های دیواری و بنای تاریخی می‌شود و می‌تواند در تداوم موجودیت فیزیکی نقاشی‌های دیواری و بناهای تاریخی‌ای که شامل این‌گونه نقاشی‌ها هستند در طی زمان نقش مؤثری داشته باشد. بنابراین، فراهم‌کردن این بستر می‌تواند سبب انتقال سنن و ارزش‌های موجود در این‌گونه آثار به آیندگان شود. براساس نتایج به‌دست‌آمده، در متغیر فعالیت اجتماعی مؤلفهٔ فعالیت اجتماعی در گروه با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و هم‌چنین مؤلفه‌های فعالیت اجتماعی در گروه و فعالیت اجتماعی در اجتماع با تأثیرات متقابل ارزش‌های زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی یک نقاشی دیواری تاریخی، درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری، رابطهٔ معناداری دارد. در ابعاد اشاره‌شده، حفظ ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی به‌صورت توجه به مهیاکردن بستری مناسب برای بازدید و عکس‌برداری از نقاشی‌های دیواری سبب ایجاد زمینه‌ای برای شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درقبال یک نقاشی دیواری در ابعاد پاک‌سازی آن نقاشی دیواری می‌شود. هم‌چنین، متغیر بعد مکانی هر سه مؤلفهٔ کالبد، فعالیت، و معنا با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درمورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطهٔ معناداری دارند. در این ابعاد، حفظ ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی به‌صورت توجه به هماهنگی و یک‌پارچگی نقاشی‌ها، ارزش‌های تاریخی، الحاقات و لایه‌برداری‌ها، قدمت و اصالت نقاشی‌ها، ارزش‌های زیبایی‌شناختی، نمادها و نشانه‌های تاریخی، زنگار یا پاتین، دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری، مهیاکردن بستری مناسب برای ایجاد تمایل به بازدید و عکس‌برداری از نقاشی‌های دیواری، قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی درقبال یک نقاشی دیواری در ابعاد پاک‌سازی آن نقاشی دیواری را تقویت می‌کند. از طرفی، متغیر بعد زمانی ابعاد گذشته - حال و آینده - استمرار زمانی با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ

جمعی در مورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطه معناداری دارند. در این ابعاد، حفظ ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی به صورت توجه به میزان پیوند قوی با گذشته و میزان حفظ هویت و اصالت نقاشی دیواری در قالب توجه به ارزش‌های تاریخی، الحاقات و لایه‌برداری‌ها، قدمت و اصالت نقاشی‌ها، زنگار یا پاتین، دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری، قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی در قبال یک نقاشی دیواری در ابعاد پاک‌سازی آن نقاشی دیواری را امکان‌پذیر می‌کند. در متغیر تعامل ذهنی با مکان نیز مؤلفه‌های هویت‌مندی، دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، باستان‌گرایی، تنوع فرهنگی، اصالت‌گرایی، و تصورات ذهنی با تأثیرات متقابل ارزش‌های تاریخی و هم‌چنین ابعاد دل‌بستگی مکانی، حس تعلق، اصالت‌گرایی، خلوت‌گرایی، و تصورات ذهنی با تأثیرات متقابل ارزش‌های زیبایی‌شناسی در شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی در مورد ابعاد مختلف پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری رابطه معناداری دارد. در این ابعاد، حفظ ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های زیبایی‌شناسی به صورت توجه به ارزش‌های تاریخی، الحاقات و لایه‌برداری‌ها، قدمت و اصالت نقاشی‌ها، زنگار یا پاتین، دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری، و ایجاد بستری مناسب جهت استمرار در بازدید از نقاشی‌های دیواری قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی در قبال یک نقاشی دیواری در ابعاد پاک‌سازی آن نقاشی دیواری را تقویت می‌کند. در نهایت، می‌توان گفت که توجه به ابعاد مختلف پاک‌سازی در قالب توجه به هماهنگی و یک‌پارچگی در نقاشی‌ها، ارزش‌های تاریخی، الحاقات و لایه‌برداری‌ها، قدمت و اصالت نقاشی‌ها، ارزش‌های زیبایی‌شناختی، نمادها و نشانه‌های تاریخی، زنگار یا پاتین، دوره‌های تاریخی مختلف نقاشی‌های دیواری، میزان اتصالات قوی با گذشته و میزان حفظ شخصیت و اصالت نقاشی دیواری، و ایجاد بستری مناسب به منظور استمرار در بازدید از نقاشی‌های دیواری و عکس‌برداری از نقاشی‌های دیواری قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظه جمعی در قبال یک نقاشی دیواری را قدرت می‌بخشد.

کتاب‌نامه

- آریان‌پور، امیرحسین (۱۳۸۸)، *جامعه‌شناسی هنر*، تهران: گسترده.
- آزاد، زهرا و پروین پرتوی (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی جایگاه میدانی تهران در حفظ و ارتقای خاطره جمعی شهروندان (نمونه موردی: میدان تجریش و میدان بهارستان)»، فصل‌نامه مطالعات شهری، ش ۴.

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ۱۱۷

ادارهٔ کل میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردش‌گری استان اصفهان (۱۳۹۰)، «تزئینات نقاشی کلیسای بیت‌الحم»، بازیابی‌شده:

<<http://www.isfahancht.ir/newsfa.aspx?p=25&aiuid=77622664-f896-4e60-98af-5e3d89a79f88>>.

ادارهٔ کل میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردش‌گری استان اصفهان (۱۳۹۵)، «مرمت نقاشی‌های اتاق چهارشنبه‌سوری کاخ چهل‌ستون»، بازیابی‌شده:

<<http://www.chtn.ir/Default.aspx?tabid=84&articleType=ArticleView&articleId=111193>>.

اسفندیاری‌پور، هوشنگ (۱۳۸۹)، «هنر نگارگری دورهٔ زندیه: یافته‌هایی از مرمت ارگ»، در: *زندیه (مجموعه مقالات)*، ج ۲، به‌کوشش محمدعلی رنجبر و علی‌اکبر صفی‌پور، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.

ایسنا (۱۳۹۵)، «مرمت نقاشی‌های دیواری سرسرای کاخ مرمر»، بازیابی‌شده:

<<http://www.isna.ir/news/95040107416>>.

براندی، چزاره (۱۳۸۸)، *تئوری مرمت، ترجمهٔ پرویز حناچی*، تهران: دانشگاه تهران.

بتلی، ای. بن. (۱۳۸۴)، *محیط‌های پاسخ‌ده، ترجمهٔ مصطفی بهزادفر*، تهران: مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۳)، *راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران*، تهران: پیام سیما.

پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵)، *مبانی نظری و فرایند طراحی شهری*، تهران: شهیدی.

تقوایی حسین‌زاده، فاطمه (۱۳۹۰)، *طراحی خیابان شهری مبتنی بر قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی (نمونهٔ موردی: خیابان امام‌خمینی شهر یزد)*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشکدهٔ هنر و معماری، یزد: دانشگاه یزد.

توکلیان فردوسی، مریم، نجما اسمعیل‌پور، و محمدرضا نقصان محمدی (۱۳۹۵)، «بازطراحی بازار مبتنی بر قابلیت شکل‌گیری و ثبت خاطرهٔ جمعی (نمونهٔ موردی: بازار خان یزد)»، *نشریهٔ باغ نظر*، ش ۳۹.

جلیلی، ژاله (۱۳۸۴)، *بازتولید عرصهٔ عمومی در شهر با تکیه بر هویت و حافظهٔ جمعی (نمونهٔ موردی: میدان بهارستان)*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشکدهٔ هنرهای زیبا، تهران: دانشگاه تهران.

حبیب، فرح (۱۳۸۵)، «کندوکاوی در معنای شکل شهر»، *فصل‌نامهٔ هنرهای زیبا*، ش ۲۵.

حبیبی، رعناسادات (۱۳۸۷)، «تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان»، *فصل‌نامهٔ هنرهای زیبا*، ش ۳۵.

حسینی کومله، مصطفی و فاطمه ستوده علمباز (۱۳۹۲)، «نقش حافظهٔ جمعی در باززنده‌سازی بافت‌های شهری: ارائهٔ راه‌کار در خصوص ناحیهٔ تاریخی لاهیجان»، *فصل‌نامهٔ هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی*، ش ۱۸.

داوودی، علی‌اصغر (۱۳۹۱)، «نقش حافظهٔ جمعی در بروز منازعات قومی»، *جامعه‌شناسی ایران*، س ۱۳، ش ۱ و ۲.

ذکائی، محمدسعید (۱۳۹۱)، «مطالعات فرهنگی و مطالعات حافظه»، *مجلهٔ مطالعات اجتماعی ایران*، ش ۵.

رازجویان، محمود (۱۳۷۶)، *نگاهی به ائتلاف معماری و علوم رفتاری در نیم قرن گذشته*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

زاهد، سیدسعید (۱۳۹۴)، *جامعه‌شناسی هنراز نگاهی نو*، شیراز: دانشگاه شیراز.

سامی، علی (۱۳۶۳)، *شیراز، شیراز*: نوید.

سعیدی، سیتا (۱۳۷۴)، *بررسی و فن‌شناسی و آسیب‌شناسی رنگ در نقاشی ایرانی دوره صفوی «ارائه یک روش حفاظتی درمورد رنگ نقاشی‌های رو کاغذ (کاربرد پراکسید هیدروژن بر روی رنگ سفید آب شیخ)»*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرمت، دانشکده پردیس، اصفهان: دانشگاه هنر.

سلطانی، علی، ابراهیم زرگری مرندی، و احمدعلی نامداریان (۱۳۹۲)، «شکل‌گیری، تقویت، و مانایی خاطره در فضاهای شهری (نمونه موردی: محور شهید چمران شیراز)»، *مجله مسکن و محیط روستا*، ش ۱۴۱.

سیروس صبری، رضا (۱۳۸۲)، «منظر شهری»، *فصل‌نامه معماری ایران*، ش ۱۳.

شفیعی، فاطمه و هوشنگ اسفندیاری‌پور (۱۳۸۴)، *جلوه‌گاه هنر و معماری در ارگ کریم‌خانی*، شیراز: سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان فارس.

عبداللهی چندانق، حمید و فاطمه یزدان عاشوری (۱۳۹۲)، «تاریخ معاصر ایران در حافظه جمعی ایرانیان مطالعه‌ای بین قومی»، *مطالعات جامعه‌شناختی*، ش ۲۰.

فرهمند بروجنی، حمید (۱۳۷۲)، *چسب و بست در نقاشی‌های سه‌پایه‌ای، مرمت تابلوی تاج‌گـذاری حضرت مریم متعلق به کلیسای وانک اصفهان*، پایان‌نامه کارشناسی مرمت، دانشکده پردیس، اصفهان: دانشگاه هنر.

فلاحی، علیرضا و فرشته اصلانی (۱۳۹۴)، «بازسازی محله بازار پس از زلزله سال ۱۳۸۲ بم با رویکرد خاطره جمعی»، *فصل‌نامه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی*، ش ۴.

کارمونا، متیو (۱۳۹۱)، *مکان‌های عمومی فضاهای شهری ابعاد گوناگون طراحی شهری*، ترجمه فریبا قرائی و دیگران، تهران: دانشگاه هنر.

کاظمی، کاظم (۱۳۸۸)، *مطالعه حافظه جمعی وقایع تاریخ معاصر ایران، بررسی تطبیقی دانشگاهیان دانشگاه شیراز و حوزویان حوزه علوم دینی شیراز*، پایان‌نامه دکتری، شیراز: دانشگاه شیراز.

کاظمی، کاظم و علی مصطفی‌پور (۱۳۹۳)، «حافظه جمعی قوم کرد و رابطه آن با نگرش به نظام هویتی (مطالعه موردی شهر بوکان)»، *جامعه‌شناسی ایران*، ش ۱۵.

کمالی سروستانی، کوروش (۱۳۸۴)، *دانش‌نامه آثار تاریخی فارس*، شیراز: مؤسسه فرهنگی و پژوهشی دانش‌نامه فارس با همکاری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.

کمری، علیرضا (۱۳۸۶)، «آناتومی حافظه‌پژوهی، مؤسسه دانش و اندیشه معاصر»، *زمانه*، ش ۶۴.

گوهری، انوشه، هما ایرانی بهبهانی، و اسماعیل صالحی (۱۳۹۵)، «روش شناختی ادراک منظر شهری در ارتباط با ذهنیات و خاطرات جمعی (مطالعه موردی: محله تجریش)»، *نشریه محیط‌شناسی*، ش ۴۲.

قابلیت شکل‌گیری و ثبت حافظهٔ جمعی در روند پاک‌سازی نقاشی‌های دیواری ۱۱۹

لنگ، جان (۱۳۸۶)، *آفرینش نظریه معماری؛ نقش علوم رفتاری در طراحی محیط*، ترجمهٔ علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.

میرشمسی، فرشته‌السادات (۱۳۹۳)، *بررسی ویژگی‌های نقاشی دیواری در آثار معماری زندیه*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشکدهٔ هنر و معماری، شیراز: دانشگاه شیراز.

میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۸)، «معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت، و انتقال خاطرات جمعی در شهر (مطالعهٔ موردی: تهران)»، *مجلهٔ هنرهای زیبا*، ش ۳۷.

میزر، لاورنس اس، گلن گامست، و ا. جی. گارینو (۱۳۸۴)، *پژوهش چندمتغیری کاربردی*، ترجمهٔ حسن پاشا شریفی و دیگران، تهران: آگاه.

نورایی، مهرداد (۱۳۸۳)، «هویت و حافظهٔ جمعی»، *اطلاعات سیاسی اقتصادی*، ش ۲۰۷ و ۲۰۸.

وطن‌دوست، عبدالرسول، سیدمحمد بهشتی، و پرستو نیری (۱۳۹۲)، «سیری در مبانی بازسازی و مرمت سنتی نقاشی‌های دیواری در ایران با نگاهی به چند نمونه آثار شاخص»، *فصل‌نامهٔ باغ نظر*، ش ۱۰.

Conti, A. and H. Glanville (2007), *A History of the Restoration and Conservation of Works of Art*, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Daley, M. (2013), *The Sistine Chapel Restorations: Part I ~ Setting the Scene, Packing Them*, in: *ARTWATCH UK Online*, 27 May, Available from:

<<http://www.artwatch.org.uk/the-sistine->>.

De Jong, J. (2005), *Damnatio Memoriae ER Varner: Mutilation and Transformation*. *Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, (Monumenta Graeca et Romana 10.) Pp. x+ 340, pls. Leiden and Boston: Brill.

Gaetani, C. and U. Santamaria (2000), "The Laser Cleaning of Wall Paintings", *Journal of Cultural Heritage*, no.1.

Gombrich, Ernst (1962), "Dark Varnishes: Variations on a Theme from Pliny", *The Burlington Magazine*, vol. 104, no. 707.

Halbwachs, M. (1992), *On Collective Memory*, University of Chicago Press.

ICOMOS (2003), *Principles for the Preservation and Conservation/ Restoration of Wall Paintings*, 5th and Final Draft for Adoption at the ICOMOS General Assembly, Victoria Falls:

<http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/wall_eng.htm>.

Keck, Sh. (1984), "Some Picture Cleaning Controversies: Past and Present", *Journal of the American Institute for Conservation*, vol. 23, no. 2.

Koller, Manfred (2000), *Surface Cleaning and Conservation*, Retrieved from: <http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/15_3/feature.html>.

Mora, P., L. Mora, and P. Philippot (1984), *The Conservation of Wall Paintings*, Butterworth and Co.

Morrison, Rachel et al. (2007), "An Investigation of Parameters for the Use of Citrate Solutions for Surface Cleaning Unvarnished Paintings", *Studies in Conservation*, vol. 52, no. 4.

- Munoz-Vinas, S. (2012), *Contemporary Theory of Conservation*, Routledge.
- Muir, Kimberley Hamilton Scotland (2007), *Wounded Masterpieces: Restoring Works of Art when Damage Carries Meaning*, Ph.D Dissertation, Canada: Queen's University.
- Nasar, J. L. (1997), "New Developments in Aesthetics for Urban Design", in: *Toward the Integration of Theory, Methods, Research, and Utilization*, Boston: Springer.
- Olick, Jeffrey K. (1998), "Social Memory Studies: From Collective Memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", *Social Annual Review*, vol. 24.
- Petrie, Lee Kathryn (1997), *The Controversy Surrounding the Cleaning and Conservation of Michelangelo's Frescoes on the Ceiling of the Sistine Chapel*, M.A Dissertation, Advisor: Hoeniger, Cathleen, Canada: Queen's University.
- Philippot, P. (1976), "Historic Preservation: Philosophy, Criteria, Guidelines", in: *Preservation and Conservation: Principles and Practices*, Proceedings of the Northamerican International Regional Conference, Williams Burg, The Preservation Press.
- Radstone, S. (2008), "Memory Studies: For and Against", *Memory Studies*, no. 1.
- Rhyne, Charles S. (2006), "Clean Art?", *Journal of the American Institute for Conservation*, vol. 45, no. 3.
- Richardson, John (1983), "Crimes Against the Cubists", *New York Review of Books*, Cubist Painting; Drawing by David Levine in an Article on the Great Picasso Retrospective at the Museum of Modern Art.
- Schwartz, Fukuoka Kazuya, and Sachiko Takita-Ishii (2005), *Collective Memory: Why Culture Matters in The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*, Mark d. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan (eds.), SA: Blackwell Publishing.
- Schwartz, B. and H. Schuman (2005), "History, Commemoration, and Belief: Abraham Lincoln in American Memory, 1945-2001", *American Sociological Review*, vol. 70, no. 2.
- Wasserman, J. (2003), "Leonardo da Vinci's Last Supper: The Case of the Overturned Saltcellar", *Artibus et Historiae*, vol. 24, no. 48.